

Ontsnappen aan de armoede

Ontwikkelingslanden moeten zelf hun gat in de markt vinden

De Industriële Revolutie verrijkte het Westen. Maar ontwikkelingslanden lijken die sprong vooruit niet te kunnen maken. Drie economen bespreken oplossingen voor het armoedeprobleem.

Waarom zijn sommige landen rijk en andere arm? De rijkdom van de oliestaten in het Midden-Oosten is te verklaren uit de olie-export, die van het Westen uit de Industriële Revolutie. Maar waarom verspreidde de Industriële Revolutie zich niet over de gehele wereld? En waarom is Nigeria arm, terwijl het in de top tien van olie-exporterende landen staat? En waarom blijft de economische groei van Mexico, Burundi en de provincie Groningen nu al jaren achter bij die van China en meer recent bij die van Vietnam? En wat zouden wij in het rijke Westen hieraan kunnen doen?

In het onlangs verschenen *A Farewell to Alms. A Brief Economic History of the World* waagt de Amerikaanse hoogleraar economie Gregory Clark zich aan een nieuwe economische geschiedschrijving waarin hij antwoord probeert te geven op dergelijke vragen. Het is een intrigerend boek dat op internet al tot veel discussie heeft geleid.

Tot ongeveer 1800 was de wereld volgens Clark onderworpen aan de wet van Malthus. In zijn *Essay on the Principle of Population* uit 1798 betoogde de Engelsman Thomas Malthus dat als de bevolking van een land sneller groeit dan de voedselproductie, dit uiteindelijk zal leiden tot hongersnood, armoede en oorlog. Volgens de theorie van Malthus is er een inkomen, het sociale minimum, waarbij de bevolking in evenwicht is. Een goede oogst of een langdurige vrede kunnen een daling van het sterftecijfer en wellicht ook een stijging van het geboortecijfer tot gevolg hebben. Maar op den duur zal deze bevolkingsgroei ertoe leiden dat de arbeidsproductiviteit daalt en daarmee ook het inkomen per hoofd van de bevolking. Dit is de wet van de afnemende meeropbrengsten zoals beschreven door David Ricardo, een tijdgenoot van Malthus en een van de grondleggers van de economische wetenschap.

‘NIET KAPITAAL OF NATUURLIJKE HULPBRONNEN ZIJN DE BEPERKENDE FACTOR, MAAR CULTUUR.’

Andersom kan een epidemie of oorlog tot een plotselinge afname van de bevolking leiden en daarmee tot een stijging van het inkomen per hoofd van de bevolking. Tamelijk controversieel noemt Clark epidemieën en oorlogen daarom een zegen voor de navolgende generaties. Aan de hand van historische documenten laat hij zien dat in Engeland tussen 1200 en 1800 het reële inkomen van landarbeiders schommelde rond het sociale minimum van Malthus. Er vonden weliswaar innovaties plaats, maar die leidden slechts tot bevolkingsgroei en niet tot een stijging van het gemiddelde inkomen.

Ergens tegen het einde van de achttiende eeuw deed zich in Engeland echter een trendbreuk voor. De bevolking groeide én het inkomen per hoofd van de bevolking nam toe. Deze periode staat bekend als de Industriële Revolutie. Vreemd genoeg zijn economen en historici er nog steeds niet over uit welke fundamentele veranderingen ten grondslag lagen aan de Industriële Revolutie. Clark voegt met *A Farewell to Alms* aan deze discussie een nieuwe, controversiële dimensie toe, waarbij hij kritisch oordeelt over bestaande theorieën.

Zijn vraagtekens zijn van de volgende orde. De Industriële Revolutie betekende de overgang van handmatige naar machinale productiemethoden, waardoor de productie-efficiëntie, de hoeveelheid output per eenheid input, kon toenemen. Maar waarom deed deze ontwikkeling zich in Engeland voor en bijvoorbeeld niet in China of Japan? En waarom in de tweede helft van de achttiende eeuw en niet ergens in de zestiende eeuw? Volgens de economisch historicus en Nobelprijswinnaar Douglas North waren institutionele veranderingen belangrijker voor de Industriële Revolutie dan technologische innovaties. Zo konden uitvindingen als de spin- en weefmachine in Engeland snel worden ingevoerd doordat de gilden van de ambachtlieden relatief zwak waren. Maar een afdoende verklaring is dat volgens Clark niet, aangezien dit de vraag oproept waarom die gilden zwak waren.

Clark gaat verder. De nieuwe instituties (wetten, regels, rechten, contracten en organisaties) die zijn aangevoerd als verklaring voor de Industriële Revolutie bestonden al in de dertiende of veertiende eeuw of bestonden ten tijde van de Industriële Revolutie juist niet, zo toont hij aan. Zij kunnen dus niet doorslaggevend zijn geweest. Zo hebben tijdens de Industriële Revolutie maar weinig uitvinders profijt gehad van hun vindingen omdat intellectuele eigendomsrechten nog niet beschermd werden in de vorm van patenten en octrooien. Van een economische prikkel die innovatie stimuleerde was dan ook geen sprake.

Clark verwerpt ook de zogenoemde endogene groeitheorie, die stelt dat het aantal technologische innovaties toeneemt naarmate de bevolking en de hoeveelheid beschikbare kennis groeien. Deze theorie verklaart volgens hem namelijk niet de trendbreuk tijdens de Industriële Revolutie. Op basis daarvan zou

weliswaar een toename van het aantal innovaties te verwachten zijn, maar die toename zou gelijk opgaan met de groei van de bevolking. Tijdens de Industriële Revolutie gebeurde er echter meer: niet alleen het aantal innovaties en de hoeveelheid kennis namen toe, er werd door de gehele samenleving heen ook meer gebruik van gemaakt, waardoor de productie-efficiëntie steeg. Bovendien verklaart de endogene groeitheorie evenmin waarom de Industriële Revolutie in Engeland begon en bijvoorbeeld niet in het dichtbevolkte Tokio.

'EPIDEMIEËN EN OORLOGEN ZIJN EEN ZEGEN VOOR DE NAVOLGENDE GENERATIES.'

Afgezien daarvan, kennis, ideeën en innovaties verspreiden zich niet vanzelf. Clark presenteert een interessante hypothese die verklaart hoe kennis zich kon verspreiden en niet beperkt bleef tot een select groepje wetenschappers en filosofen. De zeventiende-eeuwse Wetenschappelijke Revolutie, waarnaar historici in deze context vaak verwijzen, vindt Clark onvoldoende verklaring. Economen gaan er nu eenmaal van uit dat winstbejag en de vraag naar innovaties aan de basis liggen van technologische vooruitgang. Bovendien, zo schrijft Clark, verschuift een dergelijke verwijzing de vraag slechts naar een verklaring van de Wetenschappelijke Revolutie.

De kern van Clarks hypothese luidt als volgt. De voorindustriële Engelse samenleving kenmerkte zich door neerwaartse sociale mobiliteit. Hij leidt dit onder andere af uit een analyse van testamenten. Tot aan de achttiende eeuw lieten de rijken bij hun overlijden vier tot vijf kinderen na, landarbeiders minder dan twee. Dit leidde tot een neerwaartse sociale mobiliteit van de kinderen van rijke afkomst. Volgens Clark verspreidden als gevolg daarvan de normen en waarden van de hogere sociale klassen zich geleidelijk door de samenleving, nam het analfabetisme af en steeg het aantal gewerkte uren. Deze demografische ontwikkelingen leidden er uiteindelijk toe dat in brede lagen van de bevolking een cultuur postvatte waardoor de productie-efficiëntie kon stijgen. Op een aantal plaatsen suggereert Clark in een bijzin dat deze ontwikkelingen wellicht een genetische basis zouden kunnen hebben, overigens zonder dit verder uit te werken of te onderbouwen. Hij zou kunnen wijzen op onderzoek naar de genetische verschillen tussen etnische groepen. Wetenschappelijk onderzoek op dit gebied staat echter nog in de kinderschoenen; bovendien heeft hij deze controversiële stelling niet nodig voor zijn betoog.

Ondanks protectionistische maatregelen van de Engelse overheid verspreidden technologische innovaties als de stoom- en de weefmachine zich binnen enkele decennia over Europa en de rest van de wereld. Engeland exporteerde zelf actief kennis naar de Verenigde Staten, India en andere overzeese koloniën. Toch vond in India geen snelle industrialisering plaats. Hoewel het land nota bene zelf katoen verbouwde en de fabrieken over dezelfde technologie beschikten als Engeland, was het goedkoper om de ruwe katoen naar Engeland te verschepen, daar te verwerken en vervolgens weer te importeren.

'ONTWIKKELINGSHULP ZOU ZICH MOETEN CONCENTREREN OP DE LANDEN HELEMAAL ONDER AAN DE LADDER, DE *BOTTOM BILLION*.'

Clark wijst erop dat in India meer arbeiders per machine werkten zonder dat daar een hogere output tegenover stond. Hij wijt dit aan sociaal-culturele factoren, zoals een gebrek aan discipline en een hoog verzuim. Arbeiders bleven vaak en zonder reden weg, familieleden kwamen rond het middaguur de lunch brengen, moeders namen hun kinderen mee en ga zo maar door. Op het eerste gezicht lijkt het wellicht alleen maar goed als een fabriek meer werknemers in dienst heeft dan voor een efficiënte bedrijfsvoering noodzakelijk is, omdat zo meer mensen een inkomen genieten. De praktijk in de Indiase textielindustrie wijst echter uit dat fabrieken met een kleine marge niet concurrerend zijn en op de lange termijn niet levensvatbaar. Alleen winstgevende bedrijven investeren en breiden uit.

Clark is bijgevolg sceptisch over ontwikkelingshulp. Niet kapitaal of natuurlijke hulpbronnen zijn volgens hem de beperkende factor, maar cultuur. De opkomst van de Indiase software-industrie in de jaren negentig lijkt hem op dit punt ongelijk te geven. Hij zou er echter op kunnen wijzen dat veel werknemers in de ICT-sector jong en hoogopgeleid zijn en in het buitenland gestudeerd hebben en dus in een andere cultuur leven. Daarnaast zou hij erop kunnen wijzen dat het Nigeria in de afgelopen dertig jaar niet is gelukt om, vele miljarden dollars aan olie-inkomsten ten spijt, voldoende eigen raffinagecapaciteit te ontwikkelen, waardoor het voor binnenlands gebruik geraffineerde olie moet importeren.

Het is de verdienste van Clark dat hij een enorme hoeveelheid data heeft opgediept en een grote inventiviteit aan de dag legt bij de interpretatie van al deze gegevens. Alle cijfers en statistieken maken *A Farewell to Alms* echter niet tot het meest leesbare boek. Clark mist de flair van Jared Diamond in *Guns, Germs and Steel* (1997). Ook had ik graag een wiskundig model gezien waaruit blijkt hoe lang het duurt voordat de genoemde culturele factoren zich door de bevolking verspreiden. Want het belang van *A Farewell to Alms* schuilt met name in de aandacht voor cultuur als motor of obstakel voor economische groei.

'DOOR HET PROCES VAN *SELF-DISCOVERY* IS ZUID-KOREA WERELDLEIDER GEWORDEN IN DE FABRICAGE VAN MAGNETRONS EN WORDEN ER IN PAKISTAN VEEL VOETBALLLEN GEMAAKT.'

Sinds de Industriële Revolutie hoeft een tekort aan natuurlijke hulpbronnen geen belemmering meer te vormen voor industrialisatie en economische groei, met uitzondering van een aantal landen met een geografisch ongunstige ligging. Singapore heeft bijvoorbeeld net zo rijk kunnen worden als Australië. In het vorig jaar verschenen *The Bottom Billion. Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It* betoogt Paul Collier, hoogleraar economie aan de Universiteit van Oxford, dat er naast een ongunstige ligging nog drie andere obstakels zijn waarin een land klem kan zitten. Veel van de allerarmste landen gaan gebukt onder slecht bestuur en kampen met de nasleep van een burgeroorlog of dreigen daarin (opnieuw) te vervallen. Ook de aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen zoals olie of goud is voor de allerarmste landen eerder een vloek dan een zegen. Het kan namelijk aanleiding geven tot wat in de economische wetenschap bekendstaat als de Hollandse Ziekte. In het kort komt dit erop neer dat de export van grondstoffen tot een stijging van de wisselkoers leidt. Hierdoor vermindert de internationale concurrentiepositie van andere sectoren. In veel ontwikkelingslanden eigent de overheid of een politieke elite zich bovendien de opbrengsten toe en verzuimt zij te investeren in publieke voorzieningen. Nigeria is hiervan een treffend voorbeeld.

Collier schrijft met vaart en een groot gevoel voor urgentie. Hij is kritisch over ontwikkelingshulp, omdat het de totstandkoming van een arbeidsintensieve industrie vaak in de weg staat. Ook worden ontwikkelingsprojecten nauwelijks geëvalueerd. Veel hulpinstellingen beschikken niet eens over data en het ontbreekt vaak aan coördinatie van de talloze initiatieven. Uiteindelijk is handel belangrijker dan hulp, schrijft Collier, al toont hij zich sceptisch over *fair trade* omdat het boeren stimuleert producten zonder toekomst te blijven verbouwen en landen ervan weerhoudt de economie te diversifiëren.

Een aantal ontwikkelingslanden heeft inmiddels de weg gevonden naar economische groei. Daarom, zo stelt Collier, zou ontwikkelingshulp zich moeten concentreren op de landen helemaal onder aan de ladder, de *bottom billion*, en zich moeten richten op de aanpak van de vier door hem geïdentificeerde valkuilen. Hij pleit daarbij niet zozeer voor meer als wel voor gerichtere hulp en voor een breder arsenaal aan middelen zoals internationale handvesten die zouden kunnen bijdragen aan een beter openbaar bestuur.

Collier maakt veel werk van het verband tussen armoede en burgeroorlogen. Niet alleen prijkt op de omslag van de Engelse editie een kindsoldaat, maar hij pleit ook voor militaire interventies zoals in Liberia en Sierra Leone. Hij baseert zich daarbij op het onderzoek dat hij uitvoerde toen hij nog werkzaam was bij de Wereldbank. Een onafhankelijke visitatiecommissie liet echter weinig heel van deze zowel in methodologisch, conceptueel als empirisch opzicht rammelende studie. Deels kunnen we hem dit vergeven, omdat hij zo'n belangrijk onderwerp op de agenda heeft gezet. Maar Collier is dermate slordig met feiten en statistieken dat het toch gaat knagen. Het begint al in de tweede zin, waar hij schrijft dat 'For forty years the development challenge has been a rich world of one billion people facing a poor world of five billion people'. Misschien leest u er in eerste instantie ook overheen, maar de wereldbevolking was de afgelopen veertig jaar niet constant en geen zes miljard. Zo kan ik nog talloze andere fouten en slordigheden aanwijzen. Ook het ontbreken van referenties stoort. Een wetenschapper moet zijn feiten checken en zorgen dat zijn werk verifieerbaar is.

The Bottom Billion is niettemin een krachtig pamflet. Een bezwaar is dat Collier alle landen uit die *bottom billion* toch weer op één hoop veegt en vanuit Oxford een *big push*-strategie voorschrijft. Is wat goed is voor Bangladesh dat ook voor Guinee-Bissau en de Comoren? En wat als zijn strategie overall wordt doorgevoerd? De auteur pleit onder andere voor speciale importtarieven voor landen uit de *bottom billion* ten koste van de opkomende Aziatische economieën, omdat zij anders niet zouden kunnen concurreren. Tijdens een bezoek aan Vietnam, in het voorjaar van 2007, viel mij op dat veel fabrieken in grote letters de woorden ISO 9001 op hun poort of gevel hadden geschilderd, om de wereld te laten zien dat zij aan deze internationale norm voor kwaliteitsmanagement voldoen. Ondernemers in Vietnam lezen ook *The Financial Times* en sommigen hadden ingezien dat niet alleen de prijs, maar ook certificering naar westerse normen een concurrentiefactor kan zijn.

'GEEN ENKEL LAND HEEFT DE WEG NAAR ECONOMISCHE GROEI GEVONDEN DOOR SIMPELWEG ZIJN GRENZEN TE OPENEN VOOR VRIJHANDEL EN BUITENLANDSE INVESTERINGEN.'

Wie de nuance zoekt, moet *One Economics, Many Recipes. Globalization, Institutions and Economic Growth* lezen van Dani Rodrik, hoogleraar economie aan de Universiteit van Harvard. Dit boek is een verzameling academische artikelen waarvan sommige eerder gepubliceerd zijn. Voor de niet-economisch geschoolde lezer zal het op sommige pagina's even doorbijten zijn. Ik vond het een verademing. Rodrik houdt er een eclectische en pragmatische aanpak op na. Instituten in ontwikkelingslanden zijn vaak imperfect en verschillen van land tot land, waardoor de standaard economische theorie of een elders beproefd recept niet opgaat. Hij keert zich tegen de beleidsmedewerkers en consultants die de wereld over vliegen met een handvol *best practices* en de lokale context van een land, regio of bedrijf negeren. Rodrik pleit voor het opstellen van een diagnose en het bijsturen van de lokale condities. Dit vergt onderzoek en een experimentele, creatieve benadering.

Hij merkt op dat er geen een-op-een relatie bestaat tussen de functie die een bepaalde institutie binnen een economie vervult en de vorm die deze aanneemt, waarbij hij wijst op landen als China, Zuid-Korea en Japan. Als gedachte-experiment stelt hij voor een lijstje te maken van de aanbevelingen die een westerse

econoom in 1978, het jaar waarin het Nationaal Volkscongres besloot tot economische hervormingen, aan de Chinese regering gedaan zou hebben. Als eerste zou de grootste sector, de landbouw, geliberaliseerd moeten worden, te beginnen met de afschaffing van het systeem waarbij de overheid tegen een vaste prijs graan afneemt en de privatisering van het landeigendom. Uit het één volgt het ander en het lijstje aanbevelingen zou al snel de vorm aannemen van wat in de jaren negentig bekend kwam te staan als de Washington Consensus, het standaardhervormingspakket van de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds (IMF).

China koos echter voor een andere route. Zo konden boeren nadat zij hun verplichtingen aan de overheid hadden voldaan eventuele overschotten tegen marktprijzen verkopen. Hierdoor was de overheid verzekerd van landbouwproducten tegen een lage prijs en werden boeren gestimuleerd extra te produceren. Deze en andere *onorthodoxe* maatregelen hadden een reeks *orthodoxe* gevolgen: marktprikkels, eigendomsrechten en macro-economische stabiliteit, die leidden tot een nu al jarenlange onstuimige economische groei. Rodrik merkt op dat het moeilijk voor te stellen is dat het standaardrecept van de Wereldbank en het IMF een beter resultaat zou hebben gehad.

‘OP HET GEBIED VAN ARBEID HEBBEN ONTWIKKELINGSLANDEN VEEL TE BIEDEN, ER ZIJN IMMERS MENSEN IN OVERVLOED.’

Of neem El Salvador. In 1992 kwam in dat land officieel een einde aan de burgeroorlog. Het voerde vervolgens geheel volgens het boekje een hele reeks hervormingen door. Staatsbedrijven werden geprivatiseerd, de economie werd opengesteld en de inflatie beteugeld. Maar na een korte opleving stagneerde de economische groei. Hoe kon dit gebeuren? El Salvador deed immers precies wat het volgens de economen van de Wereldbank en het IMF zou moeten doen.

Rodrik doorloopt systematisch alle mogelijke oorzaken. Politieke en economische instabiliteit? Nee. Hoge buitenlandse schuld? Nee. Te hoge belastingen? Nee. Hij concludeert dat het in El Salvador vooral schort aan bedrijvigheid en ondernemingszin. Traditionele sectoren zoals de koffie- en suikerindustrie staan onder druk. Daarvoor in de plaats komen echter geen nieuwe sectoren. Het economisch beleid zou zich daarom moeten richten op wat Rodrik het proces van *self-discovery* noemt. Dat wil zeggen: een ondernemer ontdekt zelf een markt en binnenlandse concurrenten volgen. Zo is Zuid-Korea wereldleider in de fabricage van magnetrons geworden en zo komt het dat er in Pakistan veel voetballen worden gemaakt. De lage arbeidskosten alleen verklaren niet alles.

Het heeft geen zin om vanuit het Westen nieuwe economische sectoren te bedenken voor El Salvador. Initiatieven moeten vanuit het land zelf komen. De overheid en wellicht ook de Wereldbank kunnen daarbij slechts een faciliterende rol spelen door voorwaarden te scheppen. Als er een kiem ligt voor bijvoorbeeld callcenters, zou taalonderwijs een goede investering kunnen zijn. In het algemeen stelt Rodrik dat geen enkel land de weg naar economische groei heeft gevonden door simpelweg zijn grenzen te openen voor vrijhandel en buitenlandse investeringen. De truc is een combinatie te vinden van de kansen die vrijhandel biedt en een strategie gericht op het creëren van een institutioneel kader dat de *animal spirit* van binnenlandse ondernemers stimuleert.

Dankzij de Industriële Revolutie konden Europa en de Verenigde Staten ontsnappen aan de wet van Malthus. Veel industriële productie heeft zich inmiddels verplaatst naar landen als China, Zuid-Korea en Taiwan, zodat ook daar de welvaart in enkele decennia enorm is gestegen.

‘UITEINDELIJK IS HANDEL BELANGRIJKER DAN HULP, AL WEERHOUDT FAIR TRADE LANDEN ERVAN HUN ECONOMIE TE DIVERSIFIËREN.’

In de afgelopen decennia zijn veel handelsbarrières geslecht, waardoor de internationale handel en kapitaalstromen een grote vlucht hebben genomen. Alleen de internationale arbeidsmarkt wordt nog steeds belemmerd door strenge immigratiewetten. En juist op het gebied van arbeid hebben ontwikkelingslanden veel te bieden, er zijn immers mensen in overvloed. Rodrik houdt daarom een pleidooi voor een verregaande liberalisering van de internationale arbeidsmarkt, bijvoorbeeld door het verstrekken van tijdelijke werkvergunningen voor westerse landen. Ook Collier en Clark pleiten voor immigratie naar westerse landen als een effectieve en beproefde vorm van ontwikkelingshulp. Waar Collier echter vooral kijkt naar het geld dat immigranten naar familieleden overmaken en waarschuwt voor een braindrain, leggen Clark en Rodrik de nadruk op de kennis en ervaring die immigranten in het buitenland opdoen en bij terugkeer naar het eigen land weer meenemen.

De Industriële Revolutie markeerde de overgang van een organische, op landbouw gebaseerde economie naar een anorganische, op mijnbouw gebaseerde economie. Maar natuurlijke hulpbronnen als olie, goud en ijzererts zijn eindig, hoewel de olie-industrie dat graag tegenspreekt. In een opiniestuk in *The Financial Times* van 10 juni 2008 probeerde de CEO van BP de stelling dat de olie- en gasvoorraden opraken te ontcrachten met de mededeling dat er nog voor respectievelijk veertig en zestig jaar bewezen olie- en gasreserves zijn. Als zelfs een CEO van een olieconcern het nodig vindt om dit soort interventies te plegen, moeten we ons echt zorgen gaan maken. Wie weet krijgt Malthus alsnog gelijk en was de afgelopen eeuw slechts een periode van irrationele exuberantie.

Ivar Hagendoorn studeerde econometrie, filosofie en literatuur en is verbonden aan de faculteit Sociale Wetenschappen, Universiteit van Tilburg (www.ivarhagendoorn.com).

Besproken boeken:

A FAREWELL TO ALMS - A BRIEF ECONOMIC HISTORY OF THE WORLD
door **Gregory Clark**
Princeton University Press. Princeton 2007.
440 pag., € 31,25

ONE ECONOMICS, MANY RECIPES - GLOBALIZATION, INSTITUTIONS AND ECONOMIC GROWTH
door **Dani Rodrik**
Princeton University Press. Princeton 2007.
278 pag., € 33,40

THE BOTTOM BILLION - WHY THE POOREST COUNTRIES ARE FAILING AND WHAT CAN BE DONE ABOUT IT
door **Paul Collier**
Oxford University Press. Oxford 2007.
224 pag., € 27,05

Literatuur:

- De Nobelprijzlezing van Douglas North is een uitstekende introductie in de *new institutional economics* (http://nobelprize.org/nobel_prizes/economics/laureates/1993/north-lecture.html)
- Het visitatierapport van Colliers onderzoek is te vinden op de site van de Wereldbank (<http://econ.worldbank.org>) op de pagina 'Data and Research' onder 'Resources'.